

MIGRACIJSKA ISTRAŽIVANJA – TEORIJSKI PRISTUPI

UDK:325(100):316
316:325(100)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 24. 11. 2003.
Prihvaćeno: 15. 12. 2003.

SILVA MEŽNARIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
silva.meznarić@zg.htnet.hr

Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja

SAŽETAK

U radu se raspravlja o validnosti dviju vladajućih paradigmi u objašnjavanju međunarodnih migracija 21. stoljeća: jedna zagovara eksplozivnost, a druga smirivanje migracijskih tokova. Obje zagovaraju njihovu nepredvidljivost, iako prva (Svjetska banka i UN) inzistira na dugoročnim predviđanjima međunarodnih migracija. Obje su paradigme neprimjerene za opis i objašnjavanje migracija; njima se ne mogu bez ostatka opisati i objasniti volumen, smjer, struktura i globalizacija prisilnih i neprisilnih migracija. U središte analize dolazi individualni neovisni migrant kao donositelj odluka. Autorica smatra da je nužan teorijski i konceptualno nov aparat promišljanja migracija, te pritom zagovara načelo »nove intuicije«, jednostavnosti i ekonomičnosti modela te matematičke potpore sociološkim modelima.

KLJUČNE RIJEČI: migracije, istraživanje, paradigme, predviđanja, validnost, modeli, inovacija

Uvod: dva eksplanacijska modela ili teorijska slijepa ulica?

Ne događa se često u društvenim znanostima da se u jednom desetljeću promijene analitičke paradigme ili, točnije, da se artikuliraju dva, zasad suprotstavljena, teorijska i analitička tabora.¹ Jedan pristupa suvremenim migracijama kao eksplozivnom »fenomenu novog vala« (Tandonnet, 2003: 95); drugi se opredjeljuje za dugo trajanje, cikličnost i pravilnost određenih tipova kretanja ljudi, uglavnom za pristup »ničeg tu nema novog« još od Noe i Mojsija, osim demarkacijske linije između migracija i socijalne pokretljivosti (Le Bras, 2003: 74). Prvi pristup zastupa nepredvidljivost međunarodnih migracijskih kretanja »zbog nepredvidljivih političkih, ekonomskih i socijalnih okolnosti« (Salt i Clark, 2002; Punch i Pearce, 2000: 130). Drugi zastupa ideju da su međunarodni migracijski tokovi do neke mjere »predvidljivi«, uz pomno odabrane socijalne demografske regularnosti u dugačkim ciklusima praćenja migracija i bez »desničarske fantazmagorije« (Le Bras, 2003: 73–74). Prvi, čini se, prevladava u politikama imigracijskih zemalja Europske unije: njihove se politike temelje na spoznajama o mondijalizaciji (globalizaciji) migracijskih tokova koji će se sve više ubrzavati, a istodobno i regionalizirati (futura je prisutan u predviđanjima migracijskih tokova za zemlje OECD-a

¹ Članak predstavlja metodološki dio Projekta (0076001): *Hrvatske migrantske zajednice: pripadnost i multikulturalizam*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2002.–2005. Voditelj projekta dr. Saša Božić.

na početku devedesetih godina) (*SOPEMI*, 1992, 1993: 15). Blizu je to i tvrdnjama Castlesa i Millera (1993) da će do 2010. u međunarodnim migracijama dominirati ove tendencije: *globalizacija* – koja će povećavati broj emigracijskih zemalja, ali i širiti kulturni i socijalni spektar emigranata; *akceleracija* – migracijskih tokova, kojom će se povećavati volumen migranata u svim, a ne samo nekim dijelovima svijeta; *feminizacija* – migracijskih kontingenata, što je posljedica širenja kulturnoga i socijalnog spektra migracija. Drugi pristup (Le Bras, 2003; Faini, 2003) temelji se na tvrdnji da je interpretacija migracija u »eksplozivnom« tonu ideološki pristrana i znanstveno »utemeljena na viziji migracija iz devetnaestog stoljeća« (Le Bras, 2003: 69); današnje je međunarodne migracije potrebno promatrati u dugim »ciklusima smirivanja« kako bismo otkrili njihove »pravilnosti« i bitne promjene. Tvrdnjama o »pravilnosti« tokova međunarodnih migracija, ali uzimajući u obzir njihovu »očiglednu« eksplozivnost, doista i nije jednostavno osigurati teorijski prostor unutar diskursa u kojem trenutno dominiraju teme kao »turbulentnost«, »novi val« i »nepredvidljivost« migracijskih tokova na dulji rok (Tandonnet, 2003: Salt i Clark, 2002).²

Oba pristupa zagovaraju primjenjivost svojih eksplanacijskih modela – s nužnim promjenama u primjeni – u oba danas dominantna tipa migriranja: prinudnim i neprinudnim migracijama.³ Iako, pokazalo se da »eksplozivna« paradigma u analizi »neprinudnih« migracija posljednjeg desetljeća nije bila u stanju predvidjeti, a potom i objasniti, aktualna događanja u svjetskim migracijama. »Neprinudne« migracije globalizacijom odnosno mondijalizacijom kretanja radne snage poprimaju oblik »kružnog kretanja« (cirkuliranja), a unutar zemalja OECD-a postaju definitivno oblik »unutarnje« migracije odnosno socijalne pokretljivosti svih (migrantskih i domaćih) segmenata populacije. Na području »prinudnih« migracija pak, kao što će se pokazati, »eksplozivnost« ne pokazuje linearnu povezanost s pojavom nekog »otponca« (*trigger*) migracija. Metodološki, taj je pristup, prema nekim demografima, potpuno podbacio u predviđanju migracijskih kretanja u posljednjim desetljećima. Oba »velika svjetska prediktora« kretanja populacija, Svjetska banka i Ujedinjeni narodi, višestruko su se prevarila u predviđanju pozitivnih i negativnih migracijskih salda za svjetske regije. Takvoj nevalidnosti paradigme i promašajima u predviđanjima Le Bras primjerice želi stati na kraj upozorenjem o »pristranosti« i namjernu iskrivljavanju podataka te o nužnosti ponovnog opisa migracija. Potonje znači da u kontekstu analize »dugih ciklusa« migracijskoga kruga (pojednog migranta i njegove socijalne skupine) u središte pažnje dolazi socijalna pokretljivost i stratifikacija te umrežavanje socijalnih veza na razini EU i njezine (privremene) periferije. »Emigracija« postaje gotovo istodobno »imigracijom« u usko povezanom umreženom svijetu (Faini, 2003); pozitivne i negativne posljedice tih

² Paradoksalno je da se upravo zagovornici »nepredvidljivosti« i »eksplozivnosti«, kao Svjetska banka (Arnold, 1990) i OECD, služe predviđanjima populacijskih kretanja, pa i migracijskih, na »dugi rok«. Ne smeta im pritom da u predstavljanju »trendova« navedu kako su »dugi« i »kratki« migracijski ciklusi pod utjecajem nepredvidljivih političkih i ekonomskih varijabli. Vidi primjerice Punch i Pearce (2000: 130).

³ O problemima koji se pritom javljaju izvijestili smo dijelom u analizi »odljeva mozgova« (Adamović i Meznarić, 2003) iz Hrvatske; taj oblik migriranja uzima se, naime, kao tipično individualizirano »neprinudno« migriranje, koje pretpostavlja model odlučivanja, transparentnost tržišta rada i pristup velikom broju relevantnih informacija.

tokova također se umrežavaju, postaju međuovisnima i gotovo ih je nemoguće danas analizirati odijeljeno prema zemljama »davateljicama« i »primateljicama«. Sve je jasnija činjenica da bi pažnju valjalo usmjeriti na individualno migriranje, to jest oblik migriranja u čijem se središtu kao jedinica analize nalazi autonomni donositelj odluka, koji, ako i jest u nekim slučajevima pod pritiskom, u gotovo svakom trenutku procesa odlučivanja može determinirati, opisati parametre svoje odluke: posao, obitelj, profesionalni položaj, kvalitetu života, kulturne transfere i politike selekcije u oba prostora, emigracije i imigracije. Teorijski, takav pristup želi korigirati »eksplozivnu« paradigmu; smatra, naime, da u obzir valja uzeti značajnu stvarnu promjenu na polju suvremenih migracija, to jest treba odijeliti mobilnost od migracija (Le Bras, 2003: 74).

Objekti su paradigme neupotrebljive za predviđanja migracijskih kretanja. Kod »eksplozivne« to se pokazalo u promašenim predviđanjima, izračunima migracijskih pozitivnih i negativnih salda Svjetske banke za razdoblje 1990.–2000.,⁴ kao i u predviđanjima koja su za razdoblje 1983.–1993. stvarali stručnjaci specijaliziranih institucija za populacijska kretanja u svijetu (Lutz, Sanderson, Scherbov, Goujon, 1996: 369–372).⁵ Tokovi migracija promijenili su opseg, smjer, odredišta i podrijetlo.⁶ Iako zagonovnik »dugih ciklusa« analize i mobilnosti, Le Bras (2003), tvrdi da koncept dugoročnosti unosi smirivanje i izbjegava ispolitiziranu »eksplozivnost« migracijskih kretanja, ne čini nam se da je time riješen problem primjenjivosti tih paradigmi u objašnjenju suvremenih migracijskih, prinudnih i neprinudnih, kretanja. Le Brasovi »dugi ciklusi« i na njih primijenjeni modeli mobilnosti neće, naime, odgovoriti na pitanje zašto i kako u

⁴ »Eksplzivna« analitička paradigma migracija nije, čini se, u posljednjem desetljeću ispunila očekivanja. Pokazalo se da su ekstrapolacije trendova »masovne navale« migranata nakon »pada zida« u Europi bile pogrešne; eksplozija se doduše desila, no na posve drugim mjestima, smjerovima i različitoj strukturi migranata od pretpostavljene u, primjerice, projekcijama Svjetske banke za razdoblje 1990.–2000. Štoviše, ta eksplanacijska paradigma nije zadovoljila ni u području prinudnoga, dakle »nenadanog«, eksplozivnog migriranja; do nekih, prema mnogim indikatorima predvidljivih, prinudnih (e)migriranja (Irak) nije ni došlo u pretpostavljenoj mjeri.

⁵ Tablica 1: Matrica pretpostavljenih vrijednosti godišnjih neto migracija (u 000) 1983.–1993.

Emigracija iz	Imigracija u				
	Sj. Amerika	Zap. Europa	Pacif. dio OECD-a	Srednji Istok	Ukupno
Afrika	205	400	60	20	685
Azija – Kina	270	50	50	–	370
Pacif. Azija	400	50	100	10	560
Azija – Centralna	10	30	–	–	40
Srednji Istok	15	30	10	–	55
Južna Azija	300	100	80	15	495
<i>Europa</i>					
Istočna	50	100	–	–	150
Europska ZND	50	150	25	–	225
Lat. Amerika	700	90	25	5	820
<i>Ukupno</i>	<i>2,000</i>	<i>1,000</i>	<i>350</i>	<i>50</i>	<i>3,400</i>

Izvor: W. Lutz, W. Sanderson, S. Scherbov, A. Goujon (1996: 370)

⁶ Iako opreznija, predviđanja u tablici 1 preračunala su se u totalu: prema ILO (Stark, 1994), on iznosi 1,9 a ne 3,4 milijuna (uvjetno: Lutz i dr. govore o ukupnom broju migranata, ILO o »strancima« po pojedinim zemljama).

određenim trenucima doista dolazi do »eksplozije« migracijskih kretanja. »Eksplozivnost«, pak, već u pristupu, ne može odgovoriti na pitanje kako to da se, iako »eksplozivno«, val migriranja u samo pet godina, usprkos predviđanjima, premjestio iz prostora *x* u prostor *z*, da je pritom promijenjen smjer te da se mijenja struktura (spolna, obrazovna) migranata. Kritičar »eksplozivne« paradigme, Le Bras, dokazuje da su na njoj utemeljena ideološki pristrana predviđanja, pa Svjetskoj banci i UN-u predbacuje *self-fulfilling prophecy*, *wishful thinking* i »etnocentrizam«⁷ u predviđanjima migracijskih tokova (Le Bras, 2003: 66–68). Smatra, naime, da se te institucije svojim metodama služe tako da zamagljuje pogled na realnost, a ta se zove: Azija to jest Kina, Indija i Indonezija. U predviđanjima migracijskih tokova Svjetske banke 1990.–2000., negativna migracijska salda tih područja do pet su puta manja od realnih, a to je za zemlju kao što je Kina ili Indonezija doista značajan promašaj u predviđanju desetogodišnjih kretanja. Mnogo bolje ne prolaze ni predviđanja Ujedinjenih naroda za razdoblje 1995.–2000. odnosno do 2050. (*World Population Prospects*, 2001). Prema tim predviđanjima, migracije će se (u stopama) smanjiti. Prema Le Brasu, ta su predviđanja promašena i slaba. Do toga je došlo, smatra on, iz političkih razloga: da se, naime, prikriju i smanje mogućnosti »stvarnih« tokova. Jednostavno, strah od navale nezahtjevne, dobrim dijelom obrazovane, svemu vične i pritom nekršćanske populacije s toga kontinenta u znanost uvodi »adaptiranje modela« priželjkivanoj stvarnosti.

Neovisni stručnjaci za predviđanje populacijskih trendova i migracijskih tokova (Lutz, Sanders, Scherbon, Goujon, 1996) bit će oprezniji u predviđanjima, ali to ih neće spriječiti da za isto razdoblje (1990.–2000.) previde značenje, primjerice, Kine i Indije u cjelokupnom azijskom i svjetskom migracijskom kretanju (tablica 1). Ipak, njihova je skepsa vrlo instruktivna: temelji se na nedostatno razrađenoj migracijskoj teoriji, na nepouzdanosti modela predviđanja zbog »nepredvidivosti« političkog atributa u migracijskoj priči te na upitnoj metodi sakupljanja podataka o migracijama. Prvo, teorijski nedostaci: migracijska kretanja, za razliku od ostalih populacijskih kretanja, pokazuju mnogo manje kontinuiteta. Skorašnja kretanja u Zapadnoj Europi pokazuju volatilnost migracijskih trendova: velike zemlje primitka (SAD, Kanada i Australija) imaju značajna godišnja njihanja u migracijskim saldima. Prema godišnjim neto migracijama 1983.–1993. (tablica 1), pojavljuju se posve novi i vrlo značajni trendovi unutar same Azije, što se, prema podacima za devedesete godine, pokazuje točnim (Zhang, 2003). Drugo, zbog volatilnosti trendova i velike uloge kratkoročnih političkih promjena u društvima podrijetla i primitka, teško je spekulirati o budućim migracijskim tokovima i njihovim modelima.⁸ I treće, postoji i metodološki problem: prije svega, migracijska salda rezultat su kombi-

⁷ »Etnocentrizam« u službenoj statistici nije povezan samo s međunarodnim agencijama; njegova je prirodna baza »domaća« statistika (Mežnarić, 1997). Katkad se bez ikakva ustezanja, naočigled takozvane upućene strukovne zajednice, »priređuju« podaci. »Etnocentrički« udešenim, na primjer, može se nazvati i Census SAD, o čemu svjedoče mnogobrojni prigovori objavljeni nakon Censusa 1990. i 2000. (vidi primjerice Farley i Alba, 2002). Uslijed takvog popisa u SAD-u će, primjerice, 1990. biti »samo« 409.458 građana hrvatskog podrijetla ili svega 0,1% cjelokupne imigrantske populacije. O tome vidi U.S. Bureau of Census (1998).

⁸ Kako se suočiti s volatilnošću migracijskih tokova? S pretpostavkom »da se kratkoročne fluktuacije mogu izraziti (*average around*) preko određenih razina stalne godišnje neto migracije« (Lutz, Sanderson, Scherbov, Goujon, 1996: 307).

nacije dvaju potpuno neovisnih migracijskih tokova, ulaza i izlaza. Razlozi se katkad grupiraju za oba toka kao azil (politički), ekonomski (očekivani diferencijali na razini življenja) i, najnovije, kao okolišni (ekološki).⁹ Ali, vrijedi za sve: zbog komunikacija, transporta i razlika u bogatstvima između »novog« i »starog« svijeta za očekivati je daljnja povećanja u interregionalnim svjetskim tokovima.¹⁰

U nastavku ćemo pokazati zašto ni jedna od navedenih paradigmi ne udovoljava zahtjevu sociološkog objašnjenja, pa ni opisa (migracijskih kretanja) u dva tipična slučaja: neprinudnih (prvi slučaj) i prinudnih (drugi slučaj) migracija. Analiziramo koncepte i analitički aparat koji nam je na raspolaganju na području tih dvaju potpuno suprotnih slučajeva migriranja: u prvome, individualni neovisni migrant »odlučuje« o vlastitom pomaku (takozvane »ekonomske« migracije). U drugome, odluka se donosi izvan migrantove kontrole (etničko čišćenje i ekološke migracije). Cilj nam je demonstrirati potrebu da se, zbog nevalidnosti, u promišljanju suvremenih migracijskih tokova pomno ispitaju dosadašnje »paradigme« objašnjavanja; da se istraže moguće korisne i inovativne teorije i koncepti na nekim drugim područjima suvremenih znanosti; da se što je moguće točnije opišu i evaluiraju najjednostavniji koncepti za objašnjavanje migracija te da se selektiraju i testiraju metode istraživanja kojima današnje znanosti mogu opremiti istraživanja migracija. Pritom bi valjalo imati na umu dvije osnovne instrukcije: cilj je domoći se jednostavne i ekonomične aparature za eksplorativna, deskriptivna i eksplanacijska istraživanja migracija.

1. Slučaj prvi: individualni neovisni migrant – onaj koji odlučuje

Ovdje ćemo razmotriti prvi slučaj ne/primjenjivosti obiju paradigmi: jedinica analize je »neovisni migrant« – donositelj odluka, dakle migrant/kinja koji razmatra, važe, posjeduje informacije – ili ima otvoren put do njih – o odredištu i trajektoriju koji valja prijeći te eventualnim zaprekama koje se mogu javiti u prijelazu iz emigrantskoga (ED) u imigrantsko (ID) društvo. Polazimo od pretpostavke da je upravo »informacija« dimenzija koja diskriminira dvije migrantske populacije: na »socijalno mobilnu« s neznatnim pomakom na dolje nakon imigriranja i na onu (većinu) kojoj treba jedna generacija za socijalni pomak u ID. A s tom pretpostavkom se ne služi ni jedna od navedenih paradigmi. Ta je pretpostavka gruba i analitičke naravi, ali je, kao osnovna instrukcija za modeliranje suvremenih migracija, nužna.¹¹

⁹ Ta posljednja je u doba nastajanja citiranog rada (početak devedesetih) bila i najmanje jasna. Nije bilo granice između ekonomije, politike i posezanja u okoliš. Kao što ćemo vidjeti (Castles, 2002), ta nejasnost perzistira.

¹⁰ Pretpostavlja se i oblikovanje »mini zajedničkih tržišta radne snage« te »regionalnih blokova« migracijama u Aziji (Iredale, 1999).

¹¹ O tome vidi u: Benson-Rea i Rawlinson (2003: 59–62). Na temelju posjedovanja informacije odnosno vještine da se do nje dođe, autori dihotomiziraju migrantske populacije na *highly skilled* i »one druge«. Prema njima, protoci informacija postaju najvažnijom eksplanatornom, neovisnom varijablom (»točkom odlučivanja«; str. 59) za migriranje visokokvalificirane i obrazovane radne snage; »info-scanning i monitoring« danas diskriminira između obrazovanih (ne samo »mozgova«) i ostalih migranata unutar neprinudnih migracijskih tokova. Sa stanovišta informacije kao diskriminirajuće varijable, »oni drugi« ili

Postavimo li, dakle, u središte preispitivanja migranta i informaciju, slijedi za početak podroban opis atributa, sustavnih i individualnih, potrebnih za taj tip analize. Te ćemo attribute, u obliku informacija i nalaza, ovdje samo nabrojiti, a razradit ćemo ih u projektu koji je u tijeku.¹² Atributi se mogu razvrstati u dvije osnovne skupine: u attribute obaju društava (ID i ED) i individualne attribute. Valja naglasiti da posredovanje između tih dviju skupina atributa nije dovoljno istraženo; štoviše, upravo migracijska istraživanja pokazala su se u »posredovanju« između sustava i individualnog migranta najplodnijim tlo za jednu od logičkih pogrešaka u zaključivanju prilikom objašnjavanja migracijskih fenomena: za »ekološku zabludu«. U objašnjenjima, naime, često nailazimo na tip zaključivanja prema kojemu ako nešto vrijedi za sustav, vrijedi i za pojedinca i obrnuto. Najbolji je primjer za to intuitivni potisno-privlačni model u objašnjavanju migracijskih kretanja: cijelo jedno stoljeće migracije se objašnjava »atraktivnošću« sustava odredišta i »odbojnosti« sustava podrijetla, bez sustava prijenosa tih atributa u svijet pojedinca. Na toj se pogrešci temelje i promašenosti u predviđanju migracijskih »valova« u suvremenim populacijskim analizama te njihovih paradigmatičkih objašnjenja.

Sustavni atributi u ED i ID su sljedeći:

- A. strukturalni: kanali socijalne mobilnosti
- B. institucionalni
- C. administrativni (migracijska politika)
- D. struktura i prakse tržišta rada
- E. obrazovni sustav
- F. socijalna politika; *social welfare* odnosno *enabling state* sustav.

Individualni atributi »neovisnog migranta«:

- A. demografski: spol, starost u trenutku e/migracije, bračni status
- B. rad: trajektorij karijere, međustanice u mobilnosti
- C. ljudski kapital koji pojedinac nosi sa sobom: predmigracijsko obrazovanje, etničko podrijetlo, habitat socijalizacije, socijalne mreže u ID i ED.

Podrobnija analiza varijabli osvijetlit će njihovu značajnost u odlukama individualnih neovisnih migranata za »odlazak« ili »ostanak«. Nešto od toga već je učinjeno, barem u novijoj sociologiji migracija u Hrvatskoj (Mežnarić i Grdešić, 1990; Adamović i Mežnarić, 2003), no ni ta istraživanja ne uzimaju u obzir nalaze koji se više ne smiju

---

ostali migranti su koji »ili ne znaju ili nisu u stanju naći dovoljno detaljne informacije prije odlaska« (Benson-Rea i Rawlinson, 2003: 59). Oni se zbog toga u većoj mjeri drže »neformalne mreže«. Potonji zaključak, smatramo, nije u skladu s nekim drugim, novijim, nalazima o informacijskim tokovima u migrantskoj populaciji; »obrazovanje« nije prediktorska (neovisna) varijabla u vještini nalaženja detaljnih informacija prije, tijekom ili nakon migriranja, a još manje je prediktorska za analizu »snalaženja« u ID. »Neformalne« odnosno »etnički indicirane« mreže kao potpora u primitku imigranta djeluju bez obzira na razinu njegova obrazovanja. Njima se služe kako nekvalificirani, tako i visokokvalificirani i obrazovani imigranti, no svaka skupina ima svoj vlastiti kod instrumentalizacije mreže (Briquets i Cheney, 2003; Adamović i Mežnarić, 2003).

¹² Projekt (0076001): *Hrvatske migrantske zajednice: pripadnost i multikulturalizam*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2002.–2005. Voditelj projekta dr. Saša Božić.

previdjeti. Osim posjedovanja informacije odnosno vještine da se do nje dođe u sklopu odlučivanja o migriranju, za istraživanje neovisnih migranata relevantni postaju sljedeći nalazi:

- a. Predmigracijsko obrazovanje nije povezano sa socijalnom mobilnošću u ID; nalaz vrijedi za segment visokokvalificiranih i visokoobrazovanih migranata, u prvoj generaciji,
- b. Bez obzira na obrazovanje, prva generacija migranata nalazi uporište u neformalnim, često religijskim i etničkim mrežama u ID,
- c. Obrazovani migranti sve su više *self-selected*: vlastitim atributima pristupaju kao »ljudskom kapitalu«,
- d. Model odlučivanja neovisnog individualnog migranta temelji se na odgovoru na pitanje: »Kako ću upravljati procesom migriranja da bih maksimalizirao/la beneficije na određenoj razini rizika?«,
- e. »Kvote« i »otvorena vrata« individualnim neovisnim migrantima nisu dovoljno jak motiv za migriranje. Potpuno je neistraženo kakvu težinu imaju takve imigracijske politike u modelu odlučivanja individualnih migranata. Činjenica je da te politike nisu polučile željene učinke,
- d. Pretpostavlja se da (visokoobrazovani) migranti koji respondiraju na imigracijske kvote u ID migriraju s »anticipiranom transformacijom«, kao ciljem u ID, to jest »zasad ulazim u kvotu, no iz nje ću i izaći kad mi se pruži povoljnija prilika«. Sa stanovišta samog sustava u ID, takav je karijerni plan »neanticipirana« transformacija migranta, i za tržište radne snage u ID povelik rizik.

Zaključak: za inovativno istraživanje migracijskih potencijala i procesa migriranja neovisnih migranata, osim ranije navedenih sustavnih i individualnih atributa, u obzir ćemo uzimati sljedeće *clustere* znanja o imigrantskim i emigrantskim društvima:

- A. protoke informacija (ED, ID)
- B. umrežavanje (*networking*) migranata (ED, ID)
- C. kulturne norme (ED, ID)
- D. diskurse i ekonomiziranje znanjem i vještinama (ED, ID)
- E. generiranje kompetitivnosti (ED, ID).

2. Slučaj drugi: prinudni migrant – onaj koji ne odlučuje

2.1. Što je »prinudno« u prinudnim migracijama?

Na prvi se pogled čini da je »eksplozivna« paradigma intuitivno primjerena prirodi »prinudnih« migracija. Dimenzija »prinude« u migracijama govori poglavito o »iznenadnosti, naglosti«, i to na način suprotan »neovisnim« migracijama. Moment »prinudnosti«, naime, govori o nedostatku, nepostojanju vremena za odlučivanje o tome »hoće li se« i »kada« poduzeti akcija migriranja; da se, naime, sam pomak »gradi polagano, kroz određeno vrijeme« (Freeman, 1995: 883). Osim toga, u pravilu se radi o masovnome migracijskom fenomenu. Ipak, i tu će Le Bras imati prigovor; prema njemu,

uopće se ne radi o »eksploziji« prinudnih migracija, te valja »insistirati na njihovoj malobrojnosti« (Le Bras, 2003: 84). Sociološki, pak, prinudna migracija ne podliježe ni jednoj raspoloživoj definiciji, modelu »normalne« migracijske konceptualizacije. Neprijemljivi su u tome koncepti temporalne, prostorne i cirkularne dimenzije migracije. Jer, naime: dok bi se još cikličnost i prostornost migracija mogli smjestiti u »iznenadnost, naglost« prinudnog migriranja, njihova temporalna dimenzija – koju definiramo kao brižljivo, polagano i racionalno odlučivanje o migracijskom pomaku u određenu razdoblju – ne može odgovoriti svrsi. U svakome slučaju, uvjerenja smo da »iznenadnost« u prinudnim migracijama ima dvije strane: jedna pripada pojedincu, a druga političkim akterima. Pojedinaac je prinudnim momentom iznenadnosti stavljen u položaj »migranta« bez prethodnog procesa *slow building* odluke o migriranju; pomak je to, dakle, »preko noći«. Socijalni politički akter, s druge strane, ima na raspolaganju većinu informacija potrebnih za odluku o »premještanju« ili »izmještanju« individualnih aktera prinudnih migranata: za njega, proces *slow buildinga* može trajati i godinama dok ne dođe do političke odluke inducirane nekim događajem kao što je oružani etnički sukob koji će aktera navesti da odluči o »pomicanju« to jest prinudnom migriranju populacije na određenom području. Najčešće su prinudni pomaci populacija sinergijski proces: gotovo istodobno populacija je u bijegu i akteri finaliziraju svoje prijašnje odluke o »izmještanju« populacije. Rjeđe politički akteri naknadnim obrazloženjima i odlukama »slijede« akutni bijeg populacije. Za političkog aktera ne postoji niti iznenadna niti »prinudna« migracija. Za analitičara prinudnih migracija – sociologa, demografa ili stručnjaka za ljudska prava – prinudna je migracija uvijek događaj razmještanja populacija većih razmjera, često blizak katastrofi, kojemu je uzrok dvojak: ljudski ili prirodni agens, a katkad i oboje. Upravo zbog mogućeg spoja između tih dvaju uzroka, a potom i moguće konceptualne zabune, potrebno je razlikovati dva momenta u opisivanju prinudnih migracija: moment »etničkog čišćenja« i moment prinudnih migracija kao šireg pojma. Ukratko: prinudne migracije pojam su nadređen etničkome čišćenju. Etničko čišćenje uvijek uključuje prinudnost migriranja, dok svako prinudno migriranje nije *ipso facto* etničko čišćenje. Jer prinudne migracije mogu biti inducirane i katastrofalnim ekološkim događajima (poplave, glad, suše, vulkanske aktivnosti), dakle prirodom kao agensom, ili ljudskim agensom koji utječe na prirodu (otrovi izazvani industrijskim djelatnostima, terorizam).

2.2. Migracije uzrokovane ljudskim agensom: etničko čišćenje

Prije ratova na teritoriju bivše Jugoslavije, koncept »etničkog čišćenja« u nas nije bio ni akademski, a kamoli popularno, u upotrebi. Kada se pojavio kao dio sadržaja političkog diskursa glavnih aktera u sukobima (donositelja odluka) na Balkanu, formuliran je kao strategija koja obećava »humano raseljavanje« populacija na područjima koja se dijele ili će se dijeliti uslijed raspada federalne države. U prvoj trećini rata u Bosni, do 1993.,¹³ koncept stratega »humanog preseljavanja« propao je kao djelatna strategija

¹³ Između 1991. i 1995. balkanski su ratovi uzrokovali najveća prinudna raseljavanja u Europi nakon etničkih čišćenja 1945.–1947. Krajem prosinca 1993. iz ratom zahvaćenih područja Hrvatske i BiH bilo je ukupno 4,24 milijuna prinudnih migranata i žrtava rata, ponajviše u Hrvatskoj i BiH, od toga 1,6 milijuna pro-

donositelja odluka i zadobio nove konture »bijega« stanovništva sviju narodnosti te odlučivanja političkih i militarnih aktera o »etničkoj čistoći« pojedinih područja. Odluke su se pretvorile u kriminalne radnje, a »bijeg« stanovništva zadobio je ime i masovnost. U samo tri godine sukoba u Hrvatskoj i Bosni, oko 2,8 milijuna ljudi promijenilo je prebivališta ili nestalo. Nakon Daytonskog mira međunarodna zajednica uvodi »strategiju smirivanja«, pa i migriranja. Međutim, gotovo svaka se strategija smirivanja i institucionaliziranja »suživota« te reintegracija suočila s dvama problemima: prvi je nepostojanje pouzdanih podataka (Hovy, 2001; Mežnarić, 1997, 2000) tko je, kada i kamo (prinudno) otišao, raseljen, nestao, a drugi je kako opisati sam uzrok »eksplozije« migriranja? Kako odrediti polje »prinudnosti« migriranja, kako bi se »migranti« mogli definirati kao izbjeglice i prognanici, a donositelji odluka o pomicanju populacije kao osumnjičenici za prinudnu migraciju koja se naziva »etničkim čišćenjem«. Što je, napokon, »etničko čišćenje«, zanemarimo li činjenicu da je to jedan od ključnih termina za opscenu praksu pomicanja populacija na kraju dvadesetog stoljeća? Prema Bell-Fialkoffu (1996), etničko je čišćenje oblik pomicanja populacije koji provodi država s ciljem masovnog prebacivanja i izbacivanja određene populacije s nekog područja. Spektar takve prakse proteže se od »genocida na jednoj do suptilnijih pritisaka na bijeg, na drugoj strani« (Bell-Fialkoff, 1996: 1). »Čišćenje« populacija je, dakle, uvijek »namjeravana, planska aktivnost s ciljem da se s određenog područja povuče populacije neželjenih osobina i karakteristika, kao što su narodnost, vjera, rasa, klasa ili spolna preferencija. Da bi se neka aktivnost mogla okvalificirati kao 'čišćenje' neophodan je uvjet da se ona zasniva na barem jednoj od nabrojanih karakteristika« (Bell-Fialkoff, 1996: 3–4).

Prema tome, »prinudna« je migracija oblik masovnog pomicanja populacije koju planira i primjenjuje vlast (državni ili međunarodni agens) nad pojedincima zbog njihove narodnosti, rase, spolnih preferencija ili klase, bez mogućnosti da oni odlučuju o trenutku, smjeru ili načinu migriranja. Pritom vlast u pravilu ima u vidu pomicanje populacije »zauvijek«, konačno. U tako planiranim akcijama, vlasti međusobno ili s međunarodnim agencijama pregovaraju o raznim strategijama pomicanja populacija; primjerice, o »humanom transferu« – što niukoliko ne umanjuje element prinudnosti u procesu migriranja pojedinaca. Sa stanovišta donositelja odluka – državnoga ili međudržavnog agensa – takva je migracija možda »dogovorena«, »isplanirana *sed humana*«, ali sa stanovišta pojedinog migranta ona je uvijek prinudna.

2.3. Migracije uzrokovane prirodnim nepogodama i ekološkim katastrofama

Migriranje ljudi u pravilu je povezano s nekom strukturom moći; pouzdano se može postaviti hipoteza da iza kompleksnoga tkiva čina migriranja postoji neka »mjerljiva« količina moći (donositelja odluka). Kao što smo pokazali, moć »ljudskog agensa« da nametne migriranje nužan je element u definiciji prinudnih migracija. Ipak, pojavljuje se novi »prinudni« element u suvremenim migriranjima: priroda. Migracije

---

gnanika, 819.000 registriranih izbjeglica i 1,79 milijuna žrtava rata koje su zahtijevale hitnu pomoć (Salt i Clark, 2002: 25). Godine 1995. tome valja dodati i naglo iseljavanje srpske manjine iz Hrvatske nakon oslobođanja južnog dijela države (oko 280.000). Do sredine 2003. u Hrvatsku se vratilo oko 80.000 izbjeglica (Vlada Republike Hrvatske, 2003).

uzrokuju prirodne nepogode, prirodne i ekološke katastrofe. Sredinom devedesetih godina u svijetu je bilo više od 25 milijuna raseljenih ljudi uslijed prirodnih i ekoloških katastrofa; očekuje se da bi taj broj do kraja ovog desetljeća mogao narasti i na 40 milijuna izbjeglica unutar ili izvan nacionalno definiranih državnih granica (Myers, 1997; Castles, 2002). No i tu se pojavljuju suprotstavljene eksplanacijske paradigme: sumnje u (Castles, 2002) pouzdanost, dokažljivost veze između »okoliša«, »katastrofe« i raseljavanja populacija. Osnovno je pitanje je li uzrok tome doista u naturalnom, prirodnom agensu, ili je opet agens »čovjek« posredovan strukturom moći? »Prinudnost« u prinudnoj migraciji uzrokovana je u pravilu ekološkom odnosno prirodnom katastrofom, reći će primjerice Myers (1997). Tomu se suprotstavlja Black (2001), tvrdeći da element ekološke »prinudnosti« u migraciji populacije nikada nije samostalan agens, već je u pravilu posredovan političkom moći. Prema tome, prinudna migracija uzrokovana katastrofom ili nepogodom ne postoji, ona je »mit«, konstrukt koji služi tome da se ispolitiziraju humani problemi raseljavanja, a pritom najviše stradavaju sami migranti. Za Blacka, primjerice, nema apsolutno nikakva dokaza da su značajne promjene u okolišu ili nepogode velikih razmjera »izravno povezane s masovnim pomjeranjem izbjeglica, posebno prema razvijenim zemljama« (Castles, 2002: 2).

Zašto dolazi do toliko velikih razlika, do dviju škola u mišljenjima o tome »ima li ili nema« ekološki uzrokovanih prinudnih migracija? Prema Castlesu, objašnjenje je u tretiranju elementa »političkog« pri povezivanju migriranja i prirodne katastrofe. »Veze između okoliša i prinudne migracije imaju dalekosežne političke posljedice« (Castles, 2002: 2). Myersov pristup »katastrofi« nema politički element: ona se »dogodi«, primjerice digne se razina vode, ili kiša ne padne godinama, ili se siječe prašuma pa su tako milijuni ljudi ugroženi i moraju bježati (Myers, 1997: 75). Tu se, kritizira Castles, katastrofa tretira gotovo zdravorazumski, nešto »samo po sebi дано«, izolirana od mnogih činitelaca koji joj mogu biti u zaleđu, kao, primjerice, pogrešni proračuni u izgradnji brane i navodnjavanju, neselektivna sječa šume, uništavanje životinjskih staništa i sl. U takvom se pristupu, tvrdi Castles, u pravilu ne spominju podaci o broju ljudi koji su zbog toga izbjegli.

Nasuprot tome, Black (2001) smatra da su »izbjeglički tokovi katastrofe«, prirodne ili ekološke, uvijek povezani s nizom političkih i gospodarskih činitelaca, koji s ekološkima kao posljedicom čine klaster uzroka prinudnih migracija.

Zaključak je da su događanja na polju (prinudnih) migracija u posljednjem desetljeću »zatekla« teoriju nespremnu i bez opreme za eksplanaciju. Čak i na polju na kojem smo mogli sa sigurnošću pretpostaviti da će se »nešto dogoditi« (navala izbjeglica tijekom rata u Iraku, primjerice) to se nije dogodilo. Ni paradigma »dugih ciklusa« prethodnih znanja, a ni »eksplozivna« nije mogla poslužiti za objašnjenje. Ipak, postalo je jasno da niti jedna od pretpostavljenih i široko rasprostranjenih »linearnih« paradigmi ne funkcionira. Čak ni erupcija vulkana ne pokazuje izravnu vezu sa spremnošću na bijeg; čak ni izravne prijetnje etničkim čišćenjem ne dovode preko noći do bijega stanovništva. Drugim riječima, pojedinac zadržava »pravo« autonomne odluke »pobjeći ili ostati«, sve dok može rastegnuti pojam normalnosti života i kontrole nad neposrednim prirodnim i socijalnim okolišem. Tek »moć« odnosno neki sustavni ini-

cijalni činilac ima odlučujuću posredničku ulogu da se neodlučnost »prelomi« u prinudni odlazak.

3. Prijedlog jednoga mogućeg izlaza iz konceptualne zabune

Nezadovoljstvo postojećim stanjem u konceptualizaciji i metodama istraživanja migracija najavljuje se preko suprotstavljenih teorija, škola, paradigmi; problemi nisu beznačajni (Massey, 1993). Postalo je jasno da je »migracijsko znanje« zastarjelo ili nedovoljno i u najmanju ruku, kako bi rekao Castles, »čudno«. Promašenima su se pokazala predviđanja o »navali« istočnoeuropske radne snage na zapadnoeuropska tržišta, o mediteranskim valovima s juga na sjever; propustilo se primjereno ocijeniti ulogu *networkinga*, socijalnog umrežavanja migranata izvan migrantskih enklava, ocijeniti ulogu suvremene hitre informacije o raspoloživom poslu, o kvaliteti života u području imigracije, o snižavanju cijene i povećavanju brzine transporta migranta na odredište, što dovodi do niza novih varijabli u ocjenjivanju volumena, strukture i smjera kretanja neprinudnih migranata. Pokazuju se i znatni metodološki propusti, kao »ekološka zabluda« u objašnjavanju agregatnih i individualnih migracija. Pod pritiskom stvarnosti modeli »pucaju« na sve strane, no nema neke vidljivije uznemirenosti među znanstvenicima: tek se tu i tamo nešto pokrpa, posudi od velikih socioloških shema, sistemske teorije (u sedamdesetima), mrežne analize (osamdesete), Parsonsa (uvijek dobrodošao); rezultat su nevalidni modeli istraživanja za doba globalizacije.

Smatramo stoga da je nužno vratiti se jednostavnim konceptima, pregledati njihovu validnost te uz dobru mjeru intuicije i rizika iskoračiti u nepoznato: poslužiti se, naime, dobitnim kombinacijama nekih drugih, »prodornijih«, znanosti danas.¹⁴ Predložimo razmatranje jedne jednostavne kritike evolucijske teorije (Stewart, 2003), prilagodbu te kritike na sociologiju migracija, uz aktiviranje »nove intuicije« (Wolfram, 2002: 9) za izradu boljih modela istraživanja.

3.1. »Veliko spremanje« ili nove paradigme?

Migriranje se događa, no mi još uvijek ne znamo zašto. Zašto se određena populacija rascijepi na onu koja mijenja prebivalište, i to značajno, s namjerom da se vrati ili bez nje i onu koja to nikada ne učini ili učini samo na neznatnoj razdaljini? Čak i kada se radi o »izvanjskom« događaju kao uzroku migriranja (privredna kriza, rat, ekološka kriza ili katastrofa), kako to da ista populacija reagira dvojako: ne odu, naime, svi. Migriranje je uvijek prisutno kao rješenje za socijetalne pritiske (sustavne) na populaciju, bilo gdje u svijetu. No, kako smo vidjeli, jedni će otići, drugi neće. Zašto je tome tako?

Odgovor zahtijeva specifikaciju atributa obiju populacija. To je kompleksan pothvat koji mora proći kroz mnogobrojne i vrlo različite skale odlučivanja za migriranje u različitim razdobljima. Nema dokaza da migriranjem ljudi vlada samo jedna sila

¹⁴ O tome više, posebno za sociologiju i metode, u Wolframovoj *break through* knjizi (2002). Posebno je instruktivno njegovo zagovaranje najjednostavnijih, intuitivnih, koncepcija kombiniranih s matematičkim modelima.

(primjerice težnja za boljitkom, ma kako on bio definiran); pokazalo se da čak i tamo gdje bi ta »sila« mogla biti najizrazitija kao potisni činilac te linearno povezana s »odlaskom«, ona jednostavno »ne radi«. Ne objašnjava, bez ostatka, sve ili većinu mogućih stanja migriranja. Činioci poput katastrofe u okolišu, bolesti, etničkog čišćenja, pljačkanja i uništavanja osnovnih resursa još uvijek same po sebi ne vode u migriranje; linearna povezanost između takvih činilaca i migracija nije dokazana. Objašnjenje konceptima »politike« i »moći« donekle djeluje u području prinudnih migracija, no teško se može dugoročno ili kratkoročno time objasniti migriranje »neovisnih« individualnih migranata. Prema tome, ostaje osnovno i jednostavno pitanje: **kako i zašto** se u populaciji *x* oblikuju migracijski potencijali?

Iako su dosad mnoge ideje i teorije bile razrađene za opis stanja (emigriranja i imigriranja), postavljeno pitanje nema odgovor: rasprava o prinudnim i ekološkim migrantima tek je načela taj problem. Predlažemo prvo »veliko spremanje« postojećih koncepcija i teorija, a potom i traganje za mogućim inovacijama.

3.2. U traženju nove paradigme – teorijske i metodološke pretpostavke

Ovdje bismo željeli ukazati na moguće putove u traženju odgovora; jedan je teorijski, drugi metodološki. Na prvome putu žarište analize izuzimamo iz teorija koje objašnjavaju migracije kao izravnu posljedicu nekog događaja u okolini ili geografskog *settinga*, pa u žarište analize stavljamo situacije u kojima se migriranje događa bez dramatičnih promjena (poput socijalne mobilnosti spojene s geografskom promjenom, *brain draina*, individualnog migriranja). Dakle, u žarištu je »nedramatični scenarij«.

Drugi (kompatibilan) put jest primjena matematičkih modela na migracije, i to za opis »prirodnih dinamika« u formiranju migracijskih potencijala, bez dramatičnih scenarija. Takvi modeli već su ponegdje pokazali da (slično tvrdi i Le Bras) migriranje ne samo da nije bilo »iznenađujuće«, već bi bilo upravo čudno da do njega nije došlo. I tu ćemo se poslužiti konceptom kojim se služe matematičari, fizičari i biolozi kada objašnjavaju promjene u okolini: to je koncept »lom simetričnosti« (*symmetry-breaking*). Primjer je oblikovanje dina u pustinjskome pijesku. Bez vjetra, površina pijeska je glatka; puhne li vjetar, pijesak se »nabire«. Istosmjerni vjetar ujednačene jakosti »naborat« će pijesak u paralelne nabore (dina). Bez vjetra, pustinja je kao i svaka druga glatka površina: simetrična, bez karaktera. Naboravši je, vjetar **reducira razinu simetričnosti**: paralelni nabori dina definitivno uvode varijable smjera i orijentacije u inače bezličan krajolik.

Kako ćemo to primijeniti na migriranje ljudi?

Simetričnost nekog objekta, sustava, populacije, definira se jednostavno kao transformacija koja čuva, održava strukturu (sustava, populacije) »nenaboranom« (Stewart, 2003: 33). Dakle, predmigracijska populacija je mirna, »poravnana«, simetrična populacija; sporadični izlasci i ulasci migranata ne predstavljaju poseban problem, svojom prirodnom dinamikom, sustavima prilagodbe društvo održava nužni socijalni i gospodarski mir. Potreban je neki inicijalni događaj da reducira simetričnost populacije te ju transformira u »migrantski potencijal«.

3.3. Što uzrokuje inicijalni rascjep populacije?

Dosadašnje analize sličnim modelima sugeriraju (Stewart, 2003) da do »loma simetričnosti« u populaciji x dolazi uslijed određene **nestabilnosti** y . Do »loma«, kao što smo vidjeli, dolazi brzo, i on je ireverzibilan. Posljedice za konceptualiziranje migracija višestruke su: mi možemo, teorijski i u administriranju politike, unedogled govoriti o »povratku« (izbjeglica, raseljenih osoba) ili »vraćanju« (gastarbajtera, iseljenika); sa stanovišta tog pristupa, to je zavaravanje, kako politike migracija, tako i teorijsko samosljepilo. Proces migriranja sadrži **ireverzibilnost**; svaka iole poznatija definicija migriranja uvijek sadrži instrukciju, a to je »namjera da se na mjestu destinacije trajno i oстане«. »Povratak«, dakle, nije povratak već ponovno lom simetričnosti koja je bila uspostavljena u nekom imigrantskom okolišu. Povratak se definira, dakle, kao migriranje, kako sa stanovišta sustava tako i sa stanovišta pojedinca, i zahtijeva posve drukčiju i novu specifikaciju atributa.

Da ponovimo: »lom simetričnosti« (odlazak nekih osoba, oblikovanje migrant-skog potencijala) još sam po sebi nije »masovno« migriranje.¹⁵ Desetljećima i stoljećima neka populacija može opstajati kao potencijalno migracijska, stabilna populacija. To je populacija u kojoj tu i tamo dolazi do migracijskih pomaka, no ti su pomaci »progutani«, uneseni u populaciju kao informacija o njezinoj dinamici. Neki odu, ostave prostor za druge, a oni koji ostaju, unutargeneracijski ili međugeneracijski, zauzimaju mjesta emigranata ili kreiraju nova, za život i rad. Socijalna pokretljivost održava se u nekoj sebi inherentnoj dinamici. Do značajnih pomaka dolazi unosom neke nestabilnosti u sustav koja u značajnoj mjeri oblikuje »migrante« i »one ostale«, to jest rascijepi migrantski potencijal. Moguće je spekulirati da će određeni tip događaja razbiti populaciju na dvije subpopulacije (katastrofalni prirodni događaji, nepogode ili etnički sukobi koje prati etničko čišćenje). To bi moglo dovesti do »alopatrijske« migracije, gdje se prebivalište mijenja u cijelosti i trajno, s namjerom da se oстане. Prema našem je mišljenju za određivanje alopatričnosti neke migracije nužan, iako i ne dovoljan, uvjet postojanje »druge generacije«, koja povećava vjerojatnost »trajnog ostajanja«.¹⁶ Jednom odijeljene, dvije se populacije – otišli, ostali – razvijaju neovisno, ponekad do te mjere da, ako se ikada ponovno spoje, ostaju različite; mogla bi to biti osnova za definiciju **dijaspore strictu sensu**.

Drugi tip bile bi »simpatrijske« migracije: tu se migriranje javlja **bez (geografske) separacije**. Čini se da danas prisustvujemo upravo tome: alopatrijske migracije koje su, kao zbilja, oblikovale sve klasične migracijske teorije, ukoliko doista nisu »bijeg«, mije-

¹⁵ S tog stanovišta, razni izračuni »koliko je potrebno da ih ode« ili »koliko ih je otišlo«, »kakvi su gubici« (tipično zdravorazumsko pitanje kada, s vremena na vrijeme, »odljev mozгова« postane problem dana) postaju suvišnim. U krajnjoj liniji, emigriranje već samo jednoga uglednog visokoobrazovanog stručnjaka reducira simetričnost inače *flat*, uravnane populacije (stručnjaka) i predstavlja »odljev«. Odlazak jednoga ili male skupine takvih profila migranata mogao bi imati učinak onog vjetra koji nabora inače simetričan pustinjski pijesak.

¹⁶ U sociološkom određivanju »druge generacije« držimo se rada koji smatramo najkvalitetnijim na tom području, Richarda Albe u SAD-u. Prema njemu, pod drugom generacijom useljenika u SAD podrazumijevaju se osobe rođene u SAD-u s jednim ili oba roditelja rođenima u SAD-u (Farley i Alba, 2002).

njaju se ubrzano u simpatrijske (mobilnost, cirkulacija, biznis, studiranje) i postaju, suptilno i bez drastičnih pomaka, vladajućim mehanizmom seljenja i preseljavanja ljudi u globalizacijskim procesima. Geografski element pritom – napose u obliku tradicionalnoga migracijskoga koncepta »prepreke« – postaje suvišnim. Nikakva afganistanska ni turska brda neće spriječiti Kurde, Turke ili Pakistance da se domognu Europe, Saudijske Arabije ili Australije, ako je na raspolaganju zračna ili morska luka.

Prema dosadašnjim iskustvima, matematički bi modeli migriranja morali testirati barem tri (naizgled i dosad) univerzalna pravila. Prema prvome, kada populacija prvi put (ili nakon duljeg vremena) »zanjiše«, to jest oblikuje, migrantski potencijal, u pravilu se dihotomizira na emigrante i »ostale«.¹⁷ Prema drugome, rascjep se u populaciji dešava veoma brzo, gotovo preko noći.¹⁸ Treće je pravilo da će se dvije populacije, migranti i ne-migranti, razvijati različito. To bi pravilo valjalo uzeti »kao *default*«, a istraživanjima pokazati je li to doista tako.

Nastajanje iznenadne nestabilnosti, to jest značajna redukcija simetričnosti i »lom« u populaciji, može imati dvojak uzrok: nagli »lom«, događaj u okolini (primjerice ekološki, politički – vidi raspravu u studiji slučaja broj dva), ili lom do kojega dođe uslijed unosa gradualnih, postupnih, čak planiranih i namjeravanih, promjena u sustavu (primjerice »dugi ciklusi« kod Le Brasa). Pravilo je da, ako je određena populacija *x* pod uplivom suptilnih, postupnih promjena u okolini, može se dogoditi da odjednom prijeđe prag stabilnosti te se pretvara u nestabilnu, populaciju koja se – migracijskim rječnikom – pretvara iz potencijalno migratorne u emigracijsku ili imigracijsku. U tom trenutku, kažu teoretičari, »all hell breaks loose« (Stewart, 2003: 34). Primjer za to je druga Jugoslavija koja je, kao i ostale socijalističke istočnoeuropske države, dva cijela desetljeća bila »zatvorena« za emigriranje. Nije se emigriralo, već »bježalo« preko granice. Istodobno, do 1965. postupno su se u sustav unosile neke promjene poput sve slabije kontrole izlaznih viza i putovnica, potpuno slobodnog migriranja (za razliku od drugih istočnoeuropskih zemalja) unutar sustava, mogućnosti specijalizacije u inozemstvu (osim SSSR-a) i slično. Malotko je pretpostavljao da će takve postupne promjene oslobađanja kontrole države nad mobilnošću pojedinaca dovesti, između 1965. i 1970., do doista značajnoga migracijskog, legalnog, pomaka u inozemstvo, i to prije svega visokoobrazovane i kvalificirane populacije. Populacija unutar države rascijepila se na »gastarbajtere« i članove njihovih obitelji te »ostale«; emigrantska pak populacija »izvan« države rascijepila se također na »emigrante-iseljenike« i »pasošare«, dakle one koji su otišli legalno, s jugoslavenskim putovnicama, na rad i življenje u inozemstvo. Taj drugi proces nije se događao u ostalim zemljama socijalističkog poretka; sve do 1989. iz njih se »bježalo«, a emigriralo legalno samo s posebnim dozvolama države. Time bi se mogla objasniti činjenica da do »masovne emigracije« iz primjerice SSSR-a ili Poljske nije došlo kada su »pale granice« i kada je u sustave unesen slobodan protok ljudi i informacija. Usprkos predviđanjima velikih svjetskih prognostičara, ljudi su ostali u domovini. Zašto? Jer migratorni potencijal nije ni bio oblikovan; »lom simetričnosti«,

¹⁷ Rjeđe se dijeli na troje, primjerice na unutarnje i vanjske migrante, no to je prijelaznoga karaktera.

¹⁸ Tu leži dio razloga da znanosti budu zatečene, nemaju eksplanacije, pa stvaraju »predikcije«. Predusresti »zatečenost« zbiljom, to je dio »igre«.

naime, u tim se zemljama prije 1989. nije dogodio, on se događa tek sada. Postojala je samo određena populacija »izbjeglica« i disidenata, a nije postojala »radna emigracija«. Eventualne posljedice »bjegova« preko granice sustavi tih država lako su, i bezbolno po ravnotežu populacija, neutralizirali. Gradualne promjene koje se upravo dešavaju mogle bi dovesti do značajnijeg rascjepa u populacijama tih zemalja, no EU je jednu od mogućih takvih nestabilnosti već preduhitrio: primila je, na primjer, Poljsku u članstvo i time unijela značajnu kontrolu nad mogućim inicijalnim rascjepima u migrantskom potencijalu.

Tek se sada oblikuje migrantski potencijal; te populacije, posebice ruska, »migracijski dozrijevaju«. To je proces, naime, kada se »lom simetričnosti« desio, mnogi odlaze i dolaze, protok ljudi je slobodan, može se otići ali i ostati i, što je tipično za migracijsko sazrijevanje, ne izlagati se kompeticiji bilo u domovini bilo u inozemstvu, već istražiti domaće raspoložive niše. Bitna je odluka da se ostane, da se u domovini isprobaju svi oni kanali mobilnosti i života koji do neke mjere, a bez rizika kompeticije, kvalitetno ispunjavaju život pojedinaca i skupine.¹⁹

Razumjeti migracije dakle znači prvenstveno proučavati element nestabilnosti u okolini, bilo pojedinca, bilo sustava. Nestabilnost valja opremiti atributima, isto kao što to činimo prilikom proučavanja »sustava« i »pojedinca«. To bi mogao biti pravi izazov za »znanost« o migracijama (zasad su to sociologija, demografija i ekonomija). Preostaje nam:

- a. produbiti razumijevanje same prirode nestabilnosti, iznaći, opisati i eventualno klasificirati njezine atribute, te se time približiti stvarnosti događanja u migrantskom potencijalu populacije;²⁰
- b. pokušati odgovoriti kako i zašto dolazi do alopatrijskih (dijasporskih) i simpatrijskih migracija te zašto isti migrantski populacijski potencijal reagira dvojako;
- c. pokušati odgovoriti je li uopće, u globalizaciji informacija i odluka o migriranju, prethodno pitanje važno? Miješa li se i u kolikoj mjeri bivša i sadašnja »dijasporska« migracija sa simpatrijskom? Prelaze li – i kada – jedna u drugu? I je li to stvarnost ili samo *label matching* suvremenih sociologa i političara?²¹

¹⁹ A »niša« može biti i »nezaposlenost«; tu država skrbi za osnovno preživljavanje, a sivo tržište rada za dodatne potrebe. Kompeticije nema, i dijelom je i to objašnjenje zašto je u Hrvatskoj ta stalna masa oko 340.000 nezaposlenih, iako je dio migrantskog potencijala, sedentarna, ili se, povremeno, oblikuje kao simpatrijska migracija u okolne sustave (Italija, Austrija) i u ponudene, preispitane niše zapošljavanja, bez značajne kompeticije i s niskim rizikom.

²⁰ O tome govori IIASA u Laxenburgu, Austrija.

²¹ Od ranih osamdesetih postoji tendencija u Hrvatskoj da se eliminira naziv »iseljništva« te zamijeni nazivom »hrvatska dijaspora«. Njime se obuhvaćaju populacije *alopatrijskih* emigranata (Australija, SAD, Kanada i sl.), dakle emigranata koji doista za kontakt sa zemljom podrijetla moraju prijeći znatne geografske prepreke i pritom se u zemlji primitka moraju podrediti režimu njezina građanskoga života (*citizenship*, pod određenim uvjetima, zajamčen); *simpatrijskih* emigranata koji dnevno, tjedno, svakako bez ikakvih znatnih fizičkih ili novčanih prepreka, kontaktiraju sa zemljom podrijetla, bez insercije u građanski život zemlje primitka (*citizenship* nije zajamčen); obje te skupine nisu i etnički indicirane – u toj populaciji

- d. više pozornosti posvetiti proučavanju veze između migrantskih potencijala i habitata; na tome je rad u hrvatskoj znanosti tek započeo. Ma kako se to činilo nevjerojatnim, broj sociološko-demografsko-ekonomskih studija habitata i utjecaja na oblikovanje migrantskih stremljenja u Hrvatskoj značajan je. Mnogobrojne studije hrvatskog iseljništva tek su se tu i tamo, nesustavno pa i na anegdotalnoj razini, bavile studiranjem emigrantskih i imigrantskih habitata.
- e. proučavanje »adaptivnih dinamika« migrantskih potencijala: tako bismo se približili odgovoru što čini neki potencijal »alopatrijskim«, a što »simpatrijskim« ili »miješanim« migrantima. Tko će u ovom trenutku odgovoriti na pitanje: što čini Komižu, Zlarin ili Pelješac žarištem alopatrijskih migracija? Koliko i kako su tome pridonijele, ili nisu, adaptivne dinamike Komižana, Zlarinjana u zemlji destinacije? Kakve su se adaptivne dinamike oblikovale na otocima i poluotocima podrijetla, jesu li se i kako reproducirale i pridonijele objašnjenju »pražnjenja« prostora? Jasno je da s takvim pitanjima postaju apokrifnima dosadašnja linearna prevladavajuća objašnjenja o povezanosti emigriranja iz tih područja i »događaja«: peronospora plus bečki zakon o vinu plus tršćanski Lloyd jednako je masovni odlazak.

4. Zaključak

Pristup »loma simetričnosti«, čini se, obećava nova, drukčija, pitanja te nove odgovore na dosad postavljana pitanja o migriranju ljudi. Ljudi, jednostavno, počinju misliti, razmišljati, »kontati«, o migriranju zbog nesavladiva gubitka stabilnosti u okolini, sebi, svojoj skupini.

Kakav je slijed događaja pritom, to jest u kojem poretku, i tko odlučuje o tome migrirati ili ne – proučavanje tih polja dat će nam dosta precizan opis odgovora ljudi na gubitak stabilnosti. Pritom stalno valja imati u vidu da taj odgovor ovisi o velikoj varijantnosti slučajnih činilaca. Oni se mogu tu i tamo nametnuti kao »uzroci« (peronospora, zakoni, brodovlasnici i profiti, visoki prirodni prirast), no valja im »zaći iza leđa«, a katkada ih i ne uzeti u obzir, jer su zasigurno manje važni od širokoga konteksta oblikovanja migrantskog potencijala uslijed »loma simetričnosti«, do kojeg je došlo zbog neke nestabilnosti u institucionalnom poretku društva. Zato ćemo se složiti s fizičarem Wolframom kada kaže (2002: 3, 9): »Osnovne su komponente svakodnevnih sistema danas već poznate. No kako one zajednički djeluju proizvođači neke najjednostavnije i najočitije osobine ponašanja koja vidimo oko sebe, još uvijek je kompletna

---

trebali bi postojati bivši građani Hrvatske raznih nacionalnosti. Nadalje, u dijasporu se ubrajaju Hrvati (skupina, dakle, etnički ne-građanski indicirana) izvan granica, u susjedstvu današnje hrvatske države, koji nisu (e)migrirali već se nalaze kao autohtono stanovništvo oduvijek na područjima zemalja bivše Jugoslavije (Hercegovina i Crna Gora). Napokon, u dijasporu se ubrajaju (ponovno etnički indicirani) Hrvati koji su doista stoljećima grupno ili individualno napuštali zemlju zbog određenih nestabilnosti: Gradišćanski Hrvati, Hrvati u Mađarskoj, Rumunjskoj i Italiji te u Srbiji i na Kosovu.

misterija (...) Zato, probajte primijeniti 'novu intuiciju'. Nema potrebe da teorije uvijek budu – a u nastojanju da budu solidne – formulirane u jednažbama (...) Doći će do novih pitanja, no treba vremena da postane jasno kada je moguće formulirati nove opće teorije. Dotad, moramo neizostavno raditi na detaljima i procjenjivati svaki slučaj posebice».

LITERATURA

- ADAMOVIĆ, M. i MEŽNARIĆ, S. (2003). »Potencijalni i stvarni 'odljev' znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 34, br. 3–4, str. 143–160.
- ARNOLD, F. (1990). *Revised Estimates and Projections of International Migrations, 1980–2000*. Washington D.C.: World Bank (WPS, 275).
- BELL-FIALKOFF, A. (1996). *Ethnic Cleansing*. London: Macmillan.
- BENSON-REA, M. i RAWLINSON, S. (2003). »Highly Skilled and Business Migrants: Information Processes and Settlement Outcomes«, *International Migration*, Oxford, god. 41, br. 2, str. 59–77.
- CASTLES, S. i MILLER, M. J. (1993). *The Age of Migration and World Development: an Historical Perspective*. London: Macmillan.
- CASTLES, S. (2002). *Environmental change and forced migration: making sense of the debate*. Refugee Studies Centre, University of Oxford (New issues in refugee research. Working paper, br. 70) <http://www.unhcr.ch>
- DIAZ-BRIQUETS, S. i CHENEY, Ch. (2003). »Foreign Scientists at the NIH: Ramifications of U.S. Immigration and Labor Politics«, *International Migration Review*, New York, god. 37, br. 2, str. 421–443.
- FAINI, R. (2003). *Is the Brain Drain an Unmitigated Blessing?*. WIDER – World Institute for Development Economic Research (Discussion Paper, br. 64). <http://www.wider.unu.edu>
- FARLEY, R. i ALBA, R. (2002). »The New Second Generation in the United States«, *International Migration Review*, New York, god. 36, br. 3, str. 669–701.
- FREEMAN, G. P. (1995). »Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States«, *International Migration Review*, New York, god. 29, br. 4, str. 881–902.
- HOVY, B. (2001). *Statistically correct asylum data: prospects and limitations*. Geneva: UNHCR (New issues in refugee research. Working paper, br. 37). <http://www.unhcr.ch>
- IREDALE, R. (1999). »Migration Policies for the Highly Skilled in Asia-Pacific Region«, *International Migration Review*, New York, god. 34, br. 3, str. 882–906.
- LE BRAS, H. (2002). *L'adieu aux masses: démographie et politique*. La Tour d'Aigues: l'Aube.
- LEWIN-EPSTEIN, N., SEYMOUR, M., KOGAN, I. i WANNER, R. (2003). »Institutional Structure and Immigrants Integration: A Comparative Study«, *International Migration Review*, New York, god. 37, br. 2, str. 389–420.
- LUTZ, W. (ur.). (1996). *The Future Population of the World: What Can We Assume Today?*. Laxenburg – London: IIASA – Earthscan Publ.
- LUTZ, W., SANDERSON, W., SCHERBOV, S. i GOUJON, A. (1996). »World Population Scenarios for the 21st Century«, u: W. Lutz (ur.). *The Future Population of the World: What Can We Assume Today?*. Laxenburg – London: IIASA – Earthscan Publ, str. 361–396.

- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCL, A., PELLEGRINO, A. i TAYLOR, J. E. (1993). »Theories of International Migration: A Review and Appraisal«, *Population and Development Review*, New York, god. 19, br. 3, str. 431–466.
- MEŽNARIĆ, S. i GRDEŠIĆ, I. (1990). »'Odljev mozgova' iz Jugoslavije«, *Politička misao*, Zagreb, god. 17, br. 4, str. 136–163.
- MEŽNARIĆ, S. (1997). »Populacija, nacija, broj: demografija i politika etnosa u modernoj Europi«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 28, br. 1–2, str. 19–33.
- MEŽNARIĆ, S. (2000). »Expediency of Statistics: War and Post-War Casualties in Croatia and Bosnia (1991–1999)«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 31, br. 3–4, str. 211–218.
- MYERS, N. (1997). »Environmental Refugees«, *Population and Environment*, god. 19, br. 2, str. 167–182.
- PUNCH, A. i PEARCE, D. L. (ur.) (2000). *Europe's population and labor market beyond 2000*. Strasbourg: Council of Europe (Population studies, br. 33).
- SALT, J. i CLARK, J. (2002). »Europe's migrant groups«, u: European Population Committee. *The demographic characteristics of immigrant population*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 17–55 (Population studies, br. 38).
- SOPEMI 1992 (1993). Paris: OECD.
- STEWART, I. (2003). »How the Species Became?«, *New Scientist*, god. 180, br. 2416, str. 33–35.
- TANDONNET, M. (2003). *Migrations: La nouvelle vague*. Paris: L'Harmattan.
- U.S. Bureau of Census (1998). *Selected Characteristics for Persons of Croatian Ancestry: 1990*. Internet release date: February 18, 1998.
- U.S. Bureau of Census (2000). *Current Population Survey*.
<http://www.census.gov/population/censusdata/html>
- Vlada Republike Hrvatske (2003). *Izvešće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000. do kraja rujna 2003*. <http://www.vlada.hr>
- WOLFRAM, S. (2002). *A New Kind of Science*. Champagne, IL: Wolfram Media, Inc.
- World Population Prospects* (2001). New York: United Nations, STE/ESA/SER-A198.
- ZHANG, G. (2003). »Migration of Highly Skilled Chinese to Europe: Trends and Perspective«, *International Migration*, Oxford, god. 41, br. 3, str. 73–94.

Silva Mežnarić

MIGRATION: THE PRESENT STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF RESEARCH PARADIGMS

SUMMARY

Two prevailing paradigms in contemporary international migration research – migration as unpredictable explosion and migration as mainly predictable long cycles movement – are put into question. Both paradigms are not valid in explaining latest development in international migration field. They are too robust for reality which is satiated with novel developments in the field of volume, directions, labour markets and structure of migration flows, both voluntary and involuntary. Individual independent migrant as decision maker is coming to the fore. Therefore the reassessment of theoretical and conceptual apparatus of migration is imminent. As to the methods, mathematically supported sociological models of contemporary migration could be needed. On the basis of “new intuition”, the principles of simplicity, parsimony, and universality could lead to a theoretical innovation.

KEY WORDS: migration, research, paradigms, prediction, validity, models, innovation

Silva Mežnarić

ACTUALITES MIGRATOIRES : SITUATION, PROBLEMES, PERSPECTIVES DES PARADIGMES DE RECHERCHE

RESUME

L'article traite la validité des deux paradigmes dominants dans l'explication des migrations internationales du 21ème siècle : l'un privilégie la thèse de l'explosion et l'autre celle de l'apaisement des courants migratoires. Tous deux mettent l'accent sur leur caractère imprévisible, bien que le premier (Banque mondiale et ONU) insiste sur les prévisions à long terme des migrations internationales. Ces deux paradigmes sont inadaptés pour la description et l'explication des migrations ; ils ne peuvent permettre de donner une description et une explication exhaustives du volume, de la direction, de la structure et de la globalisation des migrations forcées et libres. L'analyse se focalise sur le migrant individuel indépendant en tant que sujet décideur. L'auteur considère qu'il est nécessaire de mettre en place un nouvel appareil théorique et conceptuel de réflexion sur les migrations ; en ce sens, elle prône le principe de la « nouvelle intuition », de la simplicité et de l'économie des modèles et du soutien mathématique aux modèles sociologiques.

MOTS CLÉS: migrations, recherche, paradigmes, prévisions, validité, modèles, innovation